

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню питання джерел права, а зокрема проблематиці виокремлення джерел процесуального права. Ключовим при цьому є питання співвідношення процесуальних та матеріальних джерел права, в залежності від їх особливостей. Виділення процесуальних джерел права, та визначення їх особливостей потребує теоретичного дослідження даної теми в науковій сфері для вдосконалення системи джерел права та їх подальшого розвитку.

Постановка проблеми. Сучасний політичний і соціально-економічний розвиток України визначається удосконаленням зако-

нодавства, яким закріплено правове становище громадян, організацій та їх об'єднань. Встановлюються гарантії реалізації й захисту їх прав, свобод і обов'язків, визначених Конституцією й іншими законами України. Одним з найефективніших способів забезпечення реалізації права є правозастосовна діяльність, що здійснюється за допомогою відповідних приписів які закріплені в джерелах процесуального права. Розвиток, та ефективність джерел процесуального права, їх удосконалення відповідно до вимог сьогодення виступає гарантом законності, справедливості та ефективних механізмів державного управління. Дослідження особливостей джерел процесуального права, полягає в визначенні поняття джерела процесуального права, його значення для буття процесуального права.

Актуальність дослідження. Питання джерел процесуального права України набуло особливої актуальності в контексті необхідності забезпечення пріоритету прав та свобод особи у процесі судочинства, створення дієвих механізмів його реалізації. Особливої актуальності набув пошук дієвих механізмів вирішення численних колізій та прогалин у законодавстві України, що на сьогодні становлять дійсну загрозу правам та інтересам учасників судочинства, порушують конституційну засаду рівності кожної людини перед законом і судом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковою основою роботи стали праці відомих вчених-правознавців, з загальної теорії держави та права. Зокрема у дореволюційний період зазначені проблеми досліджували М. М. Коркунов, Г. Ф. Шершеневич.

У радянський та пострадянський періоди серед російських дослідників окремі аспекти сутності права, та його особливостей вивчали: О. В. Міцкевич, В. С. Нерсисянц, І. С. Самощенко, М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, М. Й. Байтін, Р. Ф. Васильєв, О. А. Лукашова, М. Н. Марченко, В. М. Горшенев, П. Е. Недбайло, В. Н. Протасов. Серед сучасних вітчизняних дослідників слід згадати роботи П. О. Недбайла, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скаун, Ю. М. Оборотова, В. Д. Бабкіна, В. С. Журавського, О. В. Зайчука, Л. А. Луць, М. П. Орзіха, Н. М. Пархоменко. Аналіз літератури, в якій розглядаються джерела процесуального права, свідчить про певні розбіжності в трактуванні цього питання. В деяких випадках під ним розуміють як форму правових актів, що містять норми, які регулюють суспільні відносини у галузі судочинства, так і самі ці норми, система яких являє собою той чи інший закон [1, с. 49]. А іноді, під поняттям джерело процесуального права розуміють форму і зміст даного джерела в органічному поєднанні. Вірне розуміння особливостей джерел процесуального

права на теоретичному рівні дозволить сформувати їх чітку ієрархічну структуру на рівні практичному, тобто безпосередньо в національному законодавстві, що, в свою чергу, підвищить його ефективність в цілому.

Мета роботи. Дослідження джерел процесуального права, вимагає наукових розробок в даному напрямку, так як від якісного стану та подальших перспектив розвитку джерел процесуального права багато в чому залежить рівень розвитку правового життя, юридична захищеність прав та інтересів громадян. Існує необхідність в розробці нових теоретичних підходів в дослідженні джерел процесуального права. Дослідження зовнішніх форм вираження процесуального права є необхідним для вдосконалення правової системи. Під час встановлення, визначення поняття і особливостей джерел процесуального права необхідно скористатись загальнопоширеним визначенням джерела права загалом. До фундаментальних понять в загальній теорії права варто віднести й поняття джерел права. Особливе значення для правової теорії та практики мають питання визначення поняття джерел права, їх співвідношення з формами права, класифікації джерел права та їх юридичної природи й характеру співвідношення з іншими джерелами права [2, с. 267].

Дослідженню та висвітленню теоретико-методологічних проблем юридичної науки – інтерпретації джерел права на засадах плюралістичного підходу, а також визначенню та співвідношенню понять «правова форма», «форма права», «джерело права» присвячено монографію Н. М. Пархоменко «Джерела права: проблеми теорії та методології». Джерело права, на думку дослідниці – це зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості, згідно зі спеціальною процедурою, має юридичну силу та обов'язковість до виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямоване на врегулювання спеціальних відносин. [3, с. 332-333]. На сучасному етапі розвитку юриспруденції немає чіткого визначення поняття «джерело права», перш за все, правильніше використовувати даний термін не для всієї правової дійсності, а лише для її частини, нормативного матеріалу, що створює систему джерел права [4, с. 211]. Проблема джерел процесуального права не достатньо досліджена в юридичній науці. Спеціальних наукових досліджень серед вчених України не проводилось, погляди науковців відносно джерел процесуального права в основному виражені в підручниках по різних процесуальних галузях (цивільно-процесуальне право, кримінально-процесуальне право, та ін.), де автори серед досліджень джерел процесуального

права та їх особливостей обмежуються вказівками на те, що порядок розгляду справ в судах, визначається правилами відповідних законів. Є лише окремі роботи присвячені поняттям та значенню джерел цивільного процесуального права, наприклад робота Васильєва С. В. «Джерела цивільного процесуального права України», в якій детально проаналізовано поняття та види джерел цивільного процесуального права України, перспективи їх розвитку та вдосконалення, робота Дроздова О. М. «Джерела кримінального процесуального права України». В юридичній літературі можливо виділити декілька поглядів вчених процесуалістів відносно поняття джерел процесуального права. Так А. Ф. Клейман розглядав в широкому значенні джерело процесуального права як диктатуру пролетаріату, радянську владу, у вузькому як законодавчі акти, що визначають побудову й порядок діяльності судів, що здійснюють правосуддя. [5, с. 211]. У подальшому розвитку в доктрині права сформувалася позиція відносно поділу джерел процесуального права на формальні, – це форма в якій закріплені й виражені процесуальні норми, та матеріальні як ті джерела процесуального права в яких закріплені умови життя суспільства, та виражена основна воля народу ця позиція знайшла своє відображення в фундаментальних дослідженнях з проблем джерел цивільного процесуального права О. Т. Боннера «Джерела радянського цивільного процесуального права», та Я. Ф. Фархтдинов «Джерела цивільного процесуального права» Аналіз наукової літератури процесуального права останнього часу дає можливість прослідкувати основні думки вчених стосовно поняття й сутності джерел процесуального права. Як вважає С. Ю. Кац джерелами процесуального права є нормативні акти в яких містяться процесуальні норми, що впорядковують охоронювані процесуальні відносини [6, с. 18]. Н. М. Коршунов та Ю. Л. Мересв досліджуючи джерела цивільного процесуального права вказують, що це нормативні акти й міжнародні договори, де містяться цивільні процесуальні норми, які так чи інакше регламентують порядок цивільного судочинства в судах загальної юрисдикції.

На думку М. Й. Штефана джерела цивільного процесуального права це способи й форми впровадження державної волі народу України, за допомогою яких воля стає правом. Ними є нормативні акти, де закріплені правила, що врегульовують порядок організації і здійснення правосуддя в цивільних справах [7, с. 8]. В юридичній літературі не склалося одностайної думки відносно поняття джерела процесуального права. Наприклад О. М. Дроздов досліджуючи джерела кримінального процесуального права стверджує, що під ними слід розуміти самодостатні форми вираження норм, що регулюють

кримінально-процесуальні правовідносини, закріплені органами державної влади України при здійсненні покладених на них функцій у законодавчій, виконавчій та судовій сферах, а також містяться в Міжнародних договорах України та практиці Європейського суду з прав людини [8, с. 76-77]. Васильєв С. В. досліджуючи джерела цивільного процесуального права зазначає що, джерела цивільного процесуального права це форми встановлення й вираження загальнообов'язкових або специфічних правил поведінки прийнятих або санкціонованих, правотворчими органами держави, що регулюють суспільні відносини, які становлять предмет цивільного процесуального права [9, с. 23-24]. Визначення поняття «джерело процесуального права» має багатоаспектний характер, та велику кількість спільних ознак з загальнотеоретичним визначенням «джерело права». Але в зв'язку з своїм функціональним призначенням, виступає способом закріплення саме процесуальних норм. Відповідно особливості джерел процесуального права багато в чому залежать від особливостей процесуальних норм. О. Г. Лукянова вважає, що норма процесуального права це – встановлене державою загальнообов'язкове правило поведінки процедурного характеру, регулює суспільні відносини, що складаються в сфері юрисдикційної діяльності уповноважених на те суб'єктів [10, с. 46]. Більшість вчених дотримуються думки, що особливості джерел процесуального права багато в чому залежать від особливостей правовідносин, які регулюються даними джерелами права, тобто об'єктом правового регулювання. До особливостей джерел процесуального права слід віднести також те, що їх приписи містять процедурну природу, тобто описують не лише самі дії суб'єктів юридичного процесу, але спосіб, порядок, термін їх здійснення, а також форму закріплення результатів цієї діяльності. Підсумовуючи погляди вчених відносно особливостей норм процесуального права, та проаналізувавши загальнотеоретичні визначення можна виділити особливості джерел процесуального права.

1. Містять норми процесуального права

До джерел процесуального права необхідно відносити лише ті джерела, які містять процесуальні норми. Відповідно під процесуальними нормами права необхідно розуміти систему встановлених та гарантованих державою загальнообов'язкових правил пов'язаних з ними зальних способів, призначених регулювати суспільні відносини, що складаються в сфері юридичного процесу.

Ціль процесуальних норм права – в визначенні форми юридичної діяльності, для чого передбачені різні процедури, які як правило адресуються суб'єктам, що мають владні повноваження по застосуванню

норм матеріального права. Різниця між нормами процесуального та матеріального права відображається в тому, що якщо норми матеріального права визначають зміст та міру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів права, відповідаючи на запитання: «Що потрібно зробити для реалізації даних прав та обов'язків», то норми процесуального права відповідають на запитання: «Яким способом та в якому порядку суб'єктивні права та юридичні обов'язки можуть бути реалізовані» [11, с. 106].

Що стосується самостійності, та відокремленості норм процесуального права, то тут слід звернути увагу на розбіжність поглядів вчених. Так зрозуміло, що наявність відокремленого існування блоку процесуального права, свідчить про самостійність існування джерел процесуального права, але чітку та точну границю відокремлення між підсистемами матеріального та процесуального права важко, оскільки властивості процесуальних норм права починають проявлятися лише в процесі їх співставлення з нормами матеріального права. Відомо, що процесуальне право є самостійною правовою спільністю, функціонально пов'язано з матеріальним правом. При цьому поділ права на підсистему матеріального та процесуального права проводиться в залежності від особливостей взаємодії предметів їх правового регулювання. Основною тезою повинно слугувати загальновизнане положення Карла Маркса про те, що «матеріальне право... має свої необхідні присутні йому процесуальні форми... Один і той же дух повинен втілюватись в судовому процесі та законах, оскільки процес – це форма «життя» закону, прояв його внутрішнього змісту» [12, с. 87]. Більшість авторів вважають, що процесуальне право є похідним від матеріального, так С. С. Алексєєв вважає, що галузі процесуального права, володіють своїми специфічними властивостями, та направлені на реалізацію норм матеріального права, з чим не можливо не погодитись ... [13, с. 48]. Процесуальні норми, що входять до джерел процесуального права мають процедурний характер тобто описують не лише самі дії суб'єктів юридичного процесу, а й спосіб, порядок, послідовність, тривалість що необхідна для вчинення тих чи інших процесуальних дій, а також форму закріплення результатів їх діяльності.

2. Своєрідність приписів – «Реалізація правозастосовної діяльності»

Джерела процесуального права, містять в собі норми що вказують яким чином, можливо реалізувати норми матеріального права, тобто вони є основою правозастосовної діяльності. Їх основною властивістю є реалізація норм матеріального права, а саме юридичний процес, що є способом реалізації норм матеріального права.

Правозастосовна діяльність, власне й обумовлює значення джерел процесуального права, які направлені на реалізацію правовідносин, що складаються в процесі реалізації даної діяльності. Процесуальна форма – сукупність однорідних процесуальних вимог, які виконуються учасниками процесу, та направлені на досягнення певного матеріального інтересу. Інакше кажучи процесуальна форма є способом реалізації процесуальних норм та гарантією реалізації матеріальних прав людини [15, с. 27]. Вітчизняна наука розробляє спеціальні процесуальні форми, що забезпечують реалізацію норм різних галузей матеріального права. Процесуальні форми в процесі реалізації норм права, сприяють ефективності управління, так як містять правила реалізації органами держави та посадовими особами наданих їм повноважень. Втілення процесуальної форми дисциплінує учасників правозастосовного процесу, а відповідно забезпечує дотримання законності в усіх сферах та на всіх стадіях діяльності по застосуванню норм матеріального права. Процесуальна форма – сукупність правових норм, що оприділяють порядок діяльності правоохоронних органів, але відповідне твердження є дискусійним, оскільки як справедливо зазначив Васильєв С. В. «В юридичному значенні процесуальна форма не може бути зведена до розуміння процедури та послідовності дій. Вона є законодавчо установленою та існує лише тому, що встановлена законом. Без чіткої регламентації законом порядку та послідовності дій в юридичному процесі не існує і процесуальної форми» [9, с. 32-33]. Тому можна дійти висновку, що процесуальна форма – це сукупність однорідних процедурних вимог, що пред'являються до учасників процесу, та направлені на реалізацію норм матеріального права, які закріплені в джерелах процесуального права. Юридичний процес являє собою сукупність послідовних процесуальних форм, відображає в собі реалізацію норм матеріального права та виступає гарантією реалізації прав людини.

3. Публічний характер джерел процесуального права

Публічний характер джерел процесуального права пояснюється тим, що в якості суб'єкта під час реалізації процесуальних норм обов'язково виступає держава. Якщо приватно-правові норми надають простір вільному розсуду учасників відповідних правовідносин, то публічно-правові норми, при реалізації яких обов'язковим учасником виступає держава зазвичай досить жорстко встановлюють варіант поведінки громадян та органів держави, і мало залишають простору їх вільному розсуду у різних ситуаціях. Взагалі ознака матеріальності правових явищ означає їх тісний зв'язок з тим шаром соціальної структури, генезис якого не пов'язаний з існуванням та функціону-

ванням правового механізму або в усякому разі найменш залежний від нього [16, с. 36]. Васильєв А. М. писав з цього приводу наступне: «При будь-якій позиції в питанні розуміння процесуальної форми не можна, однак, заперечувати того, що вивчення ролі правових норм в механізмі правового регулювання виявляє два основних типи нормативно-правової регламентації. Перший забезпечує безпосередню регламентацію існуючих відносин і необхідно відправляється від їх реального змісту, жорстко їм детермінований. Другий не настільки жорстко пов'язаний змістом регульованих відносин, і амплітуда законодавчого розсуду тут велика, бо мова йде про норми як би другого порядку, що створюються в якості гарантій здійснення перших і тому вказують на способи їх реалізації, умови захисту встановлених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [17, с. 7-8]. Як би термінологічно не позначати («регулятивні та охоронні», «матеріальні і процесуальні» і т. д.) факт цього явища, воно зафіксовано наукою і отримує своє відображення у висновках теорії держави і права». Деякі автори вбачають публічність норм процесуального права в їх загальнообов'язковості, та загальновідомості. «Це правила, що встановлюють порядок реалізації адміністративних справ, стадії їх розгляду, порядок та строки винесення рішення, форм та способи оскарження а також виконання відповідних рішень» [18, с. 84].

4. Особливості адресатів

Як правило, джерела процесуального права, містять в своїй структурі приписи, що адресуються суб'єктам, які наділені владними повноваженнями для застосування норм матеріального права. Приписи цих джерел виступають завжди як категоричне веління щодо суб'єктів, уповноважених організовувати правозастосовчий процес, і можуть містити диспозитивні засади щодо зацікавлених учасників правотворчого процесу. Джерела процесуального права завжди розраховані не на будь яких, а лише на певних суб'єктів, що можуть приймати участь в юридичному процесі. Це – суд, прокурор, уповноважена особа в сфері власної компетенції, що діє в інтересах певного суб'єкта за довіреністю, слідчий та інші. Їх права та обов'язки, а також способи реалізації владних повноважень передбачені джерелами процесуального права. Більшість приписів джерел процесуального права адресовані не кожному, а лише відповідному учаснику процесу і тому вказівка в нормі процесуального права на суб'єктний склад є необхідною умовою функціонування джерел процесуального права. В юридичній літературі зазначається, що в силу специфіки діяльності ті чи інші особи не можуть реалізувати адресовані їм процесуальні права та обов'язки без втручання уповноважених на те представників

влади, без прояву їх владних повноважень. Так особа злочином якій спричинений моральну матеріальну або фізичну шкоду, визнається потерпілим та стає учасником юридичного процесу лише після проведення слідства та винесення відповідної постанови, наприклад ст. 55 КПК України «... За наявності очевидних та наявних підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення, або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій завдано шкоди слідчий, або прокурор виносить вмотивовану постанову...» Велику роль в визначенні суб'єктного складу відіграє інститут відводу, заміни належної сторони в процесі [19, с. 47].

5. Регламентация судочинства.

Джерела процесуального права відображають в собі волю українського народу та політику Української держави в сфері здійснення судочинства. Норми, що закріплюють порядок здійснення судочинства містяться в Конституції України, Процесуальних кодексах (КПК, ЦПК, ГПК, КАС), ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» та ін. Особливий характер джерел процесуального права проявляється в тому, їх що норми регулюють відносини, що виникають між судом та учасниками судочинства при здійсненні правосуддя. Джерела процесуального права поширюють свою дію на всіх учасників судового процесу, діють постійно, й безперервно, застосовуються багаторазово з метою впорядкування, та належного здійснення правосуддя. На думку І. М. Зайцева особливість джерел процесуального права полягає в тому, що вони регулюють правові дії й відносини в сфері правосуддя, їх основна мета полягає в сприянні своєчасного, законного здійснення правосуддя. С. В. Васильєв досліджуючи джерела цивільного процесуального права доповнює їх особливості тим, що рівень правового обов'язку джерел процесуального права різний, вони можуть бути обов'язковими не для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а лише для будь-якої однієї групи учасників [9, с. 25]. Джерела цивільного процесуального права визначають головними насамперед дії суду, а оскільки він є носієм судової влади і перебуває у відносинах з усіма іншими суб'єктами (сторони, прокурор, свідки, експерти та ін.), то поведінка останніх залежить від судової діяльності [7, с. 34].

5. Різноманітність форм вираження джерел процесуального права.

Більшість джерел процесуального права існують у формі нормативно-правових актів, але існують й інші форми вираження джерел процесуального права. Основне джерело права – зовнішня форма вираження норм права у вигляді письмового документу, виданого уповноваженим суб'єктом, відповідно до спеціальної процедури, що має юридичну силу та обов'язковість до виконання на території

України, спрямоване на врегулювання правовідносин. В свою чергу до основних джерел процесуального права можна віднести: Нормативно-правовий акт (Конституція України, кодифіковані нормативно-правові акти, закони, підзаконні акти); Судовий прецедент (рішення Європейського суду по правам людини, рішення Конституційного Суду України); нормативно-правовий договір (міжнародно-правовий договір, внутрішньо державний договір). В свою чергу крім основних джерел процесуального права існують доповнюючі. Доповнюючі джерела права – правові звичаї та судові справи, пам'ятки історії, літератури що існували раніше та відображаються в діючих нормах права, правотворча діяльність судових органів, направлені на вдосконалення основних джерел права. До додаткових джерел права необхідно віднести (правовий звичай; судовий прецедент (Постанови Пленуму Верховного суду України); юридична доктрина, принципи права; релігійно-правовий текст;) Виду джерел процесуального права, який би регулював всі сторони суспільних відносин не існує, тому при застосуванні кожного джерела та визначенні його ефективності необхідно виходити з того, чи спроможне воно за конкретних історичних умов сприяти прогресивному розвитку правової системи й суспільства загалом, забезпеченню прав та свобод людини і громадянина. Джерела процесуального права виступають одним з способів забезпечення законності, справедливості та ефективного державного управління, оскільки всі розпорядження процесуальних норм мають процедурний характер, тобто визначається найдоцільніший порядок здійснення правотворчої, правозастосувальної, правоохоронної, установчої, контрольно-наглядової та судової діяльності держави. Дослідження поняття та особливостей джерел процесуального права на теоретичному рівні дозволить сформулювати їх чітку ієрархічну структуру на рівні практичному, тобто безпосередньо в національному законодавстві, що, в свою чергу, підвищить його ефективність в цілому. Підводячи підсумок дослідження ознак джерел процесуального права можна дійти висновку, що джерела процесуального права – зовнішній спосіб вираження права в якому закріплено процесуальні правила поведінки, що мають загальнообов'язковий характер, формальну визначеність, направлені на реалізацію норм матеріального права та регулювання правовідносин. Особливості джерел процесуального права визначаються специфікою процесуальних норм що входять до їх складу, та оприділяють задачі, цілі, принципи юридичного процесу.

Бібліографічний список

1. Фаткуллін Ф. Н. Советский уголовно-процессуальный закон / Ф. Н. Фаткуллін // Советский уголовный процесс. – М., 1980. – С. 308.

2. Марченко М. Н. Источники российского права: вопросы теории и истории / Марченко М. Н. Гуценко К. Ф., Крусс В. И., Кузнецова Н. Ф. и др. – М. : Норма, 2005. – С. 336.
3. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монограф. / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – С. 336.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави / Скаун О. Ф. ; 3-тє видання. – К. : Алерта, 2012. – С. 524.
5. Клейман А. Ф. Советский гражданский процесс / Клейман А. Ф. – М., 1980. – С. 3-15.
6. Кац С. Ю. Советский гражданский процесс / Кац С. Ю. – К. : Вища школа, 1982. – С. 18.
7. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України / Штефан М. Й. – К. : Либідь, 1994. – С. 8.
8. Дроздов О. М. Джерела кримінального процесуального права / Дроздов О. М. – Харків, 2008. – С. 208.
9. Васильєв С. В. Джерела цивільного процесуального права України традиції й інновації / Васильєв С. В. – Харків, 2013. – С. 432.
10. Лукянова Е. Г. Теория процесуального права / Лукянова Е. Г. – М., 2003. – С. 240.
11. Горшенев В. М. Юридическая процессуальная форма / В. М. Горшенев, П. Е. Недбайло. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 280.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 4. – С. 158.
13. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / Алексеев С. С. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 139.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Затверджений Законом від 18.12.1984 р. // ВВР України. – Додаток до N51. – С. 112.
15. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / Протасов В. Н. – М. : Юридическая литература, 1991. – С. 144.
16. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция / Ю. Н. Оборотов. – Одесса : Фенікс, 2011. – С. 438.
17. Васильєв А. М. О правоприменении в процессуальном праве. Проблемы соотношения материального и процессуального права / Васильєв А. М. – М., 1998. – С. 7-8.
18. Шагиева Р. В. Процессуально-правовые нормы и их реализация в социалистическом обществе / Р. В. Шагиева. – Казань, 1986. – С. 103.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 01 червня 2012 року. – К. : Алерта, 2012. – С. 304.
20. Удалов Д. Е. Источники процессуального права (общетеоретический аспект): дис. ... канд. юрид. наук / Удалов Д. Е. – М, 2010. – С. 204.
21. Олейников С. Н. Общетеоретические проблемы юридической процессуальной формы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Олейников С. Н. – Харьков, 1986. – С. 15.
22. Зайцев И. М. Гражданский процесс России / Зайцев И. М. – М. : Юрист, 1999. – С. 17-18.

Стаття посвящена дослідженню питання джерел права, в частині, проблематики виділення джерел процесуального права. Ключовим при цьому є питання співвідношення процесуальних і матеріальних джерел права, в залежності від їх особливостей. Виділення процесуальних джерел права, і визначення їх особливостей потребує теоретичного дослідження даної теми в науковій сфері для удосконалення системи джерел права і їх подальшого розвитку.

The article investigates the question of sources of law, and in particular the issue of separation of sources of procedural law. The key here is the relationship between procedural and substantive law sources, depending on their features. Emphasizing judicial sources of law, and determine their characteristics requires a theoretical study of the topic in science to improve the system of sources of law and their further development.